

по-новому інтерпретує їх, уписує в контекст сучасних пареміологічних студій.

2006 року побачила світ книжка **“Іван Франко нам далекий і близький (сторінки серболужицької Франкіани)”**. Упорядники видання Володимир Моторний та Оксана Лазор у ґрунтовній передмові виклали історію рецепції Франкової спадщини в Сербській Лужині. Книжка містить найповніше зібрання маловідомих студій та відгуків лужицьких учених про І. Франка, предметно засвідчуючи неабиякий резонанс його наукової та художньої творчості передусім у слов'янському світі.

Назар Федорак

МИХАЙЛО ВОЗНЯК – ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТОПИСНОЇ ТРАДИЦІЇ

Пам'ятки українського літописання завжди перебували у сфері професійних літературознавчих зацікавлень Михайла Возняка. Саме він чи не перший з учених наполягав на “українській літописній традиції” як на важливому понятті в термінологічній системі нашого літературознавства. Також виступав він проти надмірних пошуків впливів на виникнення та розвиток літописного жанру в Україні, раз у раз наголошуючи на органічності, питомій українськості й форми, і змісту наших літописів, починаючи від XI століття.

Ключові слова: літописна традиція, літописний твір, еволюція жанру, національна традиція, форма, зміст, компіляція, авторство.

Nazar Fedorak. Mykhaylo Voznyak as a researcher of ukrainian chronicle tradition

Mykhaylo Voznyak never always been sfererested sn Ukrainian chronicle. He was a first scientist, who insists on the “Ukrainian chronicle tradition” as an important concept in the terminological system of the Ukrainian history and criticism of literature. Mykhaylo Voznyak also was an opponent of the excessive search of influences upon the conception and development of the chronicle genre in Ukraine. He constantly accented a form and contents of chronicles since the eleventh century were the organic Ukrainian.

Key words: chronicle tradition, chronicle work, genre evolution, national tradition, form, contents, compilation, authorship.

Пам'ятки літописання як невід'ємний складник нашого давнього письменства неодноразово ставали предметом досліджень академіка Михайла Возняка. Уже систематичний виклад матеріалу про літописи в його “Історії української літератури” (Львів, 1920-1924) — хронологічно четвертій у нашому літературознавстві спробі цілісного огляду історії української літератури після М.Максимовича, О.Огоновського та І.Франка — засвідчив, що вчений майстерно володіє історичним, фактографічним, а також бібліографічним і текстологічним інструментарієм у цій специфічній царині літературознавства. І вже в цій тритомній праці помітне трактування позірно розрізненого корпусу літописних текстів як явища особливого, як феномену української історіографії та історіософії з постійним зануренням у сферу красного письменства. Ці об'єднавчі чинники дали змогу майбутньому академікові розглядати всі літописні пам'ятки в єдиному контексті — української літописної традиції, світоглядні та ідеологічні принципи якої незмінні, попри багатсотлітню еволюцію самого жанру. М.Возняк чи не перший з учених наполягав на “українській літописній традиції” як на важливому понятті в термінологічній системі нашого літературознавства. Крім того, його перу належить низка наукових статей, розвідок і публікацій, щільно пов'язаних із тими чи тими проблемами українського літописання, а також добір літописних фрагментів для хрестоматії “Старе українське письменство. Вибір для середніх

шкіл” (Львів, 1922), яку вчений уклав як органічне доповнення до основної медієвістичної праці свого життя – тритомної “Історії української літератури”. Хрестоматія ж побачила світ у міжчассі виходу друком цих томів.

У дослідженнях літописів як літературних пам’яток – а саме так формулює першу проблему розділу “Літописи” в “Історії української літератури” М.Возняк: “Приналежність літописів до літератури” [1, 186] – учений мовби йде слідом за основоположником англійського літературознавства Нового часу Ф.Сиднеєм, який іще в XVI ст. сформулював дві своєрідні вимоги до “справжнього” літературного твору: принцип національної традиції та високої майстерності [8, 32–33]. Ніби розширюючи цю тезу, учений зазначає, що вже перші з-поміж давньоукраїнських літописів становлять вищою мірою літературні твори, ніж інші пам’ятки письменства, які дійшли до нас із XI століття. Літописи, на його переконання, “і в цілості мають поетичне забарвлення і містять велику силу характеристичних епізодів чисто поетичної творчості, як, наприклад, народні поетичні перекази. Зрештою, початком літопису являється розвиток національно-історичної свідомості, а це вже само собою творить предмет зацікавлення історика літератури” [1, 186]. Кожну літописну пам’ятку зокрема, а також тяглість української літописної традиції загалом М.Возняк завжди розглядає насамперед із позиції зародження, розвитку та збереження в нелегких історичних і політичних обставинах цієї визначальної для самого жанру літописання національно-історичної свідомості.

Водночас уже в перших загальних зауваженнях на тему літописів в “Історії української літератури” М.Возняка проступає його прихильне ставлення до гіпотези І.Франка (пізніше її також частково підтримали та розвинули у власних “Історіях української літератури” М.Грушевський і Д.Чижевський) про віршовану форму та поетичну в широкому сенсі основу перших українських літописних пам’яток: “Багато з літописних оповідань мають сьогодні книжну форму, але їх первісна основа була поетична або бодай ходила як народний переказ” [1, 217]. У літописі, за спостереженням М.Возняка, – і це можна вважати виокремленням іще однієї значущої особливості цього специфічного літературного жанру – “історія і переказ постійно переплітаються і мають взаємний вплив на себе” [1, 186]. Вибираючи пріоритети тривалості та, сказати б, успішності “літописного проєкту” для українського письменства поміж здебільшого запозиченими формою та певними канонічними історіографічними (насамперед візантійськими) вимогами й українськими духом і змістом, М.Возняк рішуче стає на бік змісту. Він пише, що саме літопис “був першим літературним пам’ятником, де заговорило українське життя” [1, 186], наголошуючи передусім на виразному “поетичному елементі” вже перших наших літописних пам’яток. Цей “поетичний елемент в українськiм літописі, – вважає дослідник, – з’явився, з одного боку, під впливом апокрифів і легендарної літератури, з другого, – під впливом вірувань і переказів, що жили серед українського народу в часі писання літописів” [1, 186].

Спеціально не акцентуючи на жанрових модифікаціях літопису та не ставлячи собі за мету простежити розвиток саме цього жанру в українському письменстві XI-XVIII ст., автор “Історії української літератури” принагідно виявляє глибоке розуміння основ літописання, причин (і національно-ментальних, і культурно-історичних) його появи, а також зазвичай стисло характеризує кожна з літописних пам’яток, розташовуючи її на своєрідній умовній шкалі від літопису як писання суто за роками до, за висловом ученого, “прагматичної” історії – “удержаної в літописній формі лише тому, що автори не були в силі опанувати матеріалу та привести його внутрішній зв’язок” [3, 343], – зазначає науковець, пишучи про твори, що постали як відгук на події Хмельниччини. І продовжує, вочевидь, убачаючи принципову різницю насамперед у законах літературного процесу XI-XIII століть, з одного боку, та XVII-XVIII – з другого: “Ті мемуари й історії задержали давню форму літописів” [3, 343]. Отже, бачимо розрізнення літопису як жанру та літопису як форми викладу матеріалу, найзручнішого, зокрема, для

козацьких літописців, хоч і — можемо здогадуватися з наведених Вознякових висловлювань — дещо, на його думку, старомодною на тлі літературного процесу епохи, яку сьогодні традиційно називаємо бароковою.

Мабуть, найкраще та найстисліше пояснює М.Возняк власне розуміння літопису як жанру в читанці-хрестоматії “Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл”. “Що таке літопись?” [3, 117], — ставить він питання, починаючи огляд початків цього жанру в Україні-Русі, й відповідає, маючи на увазі перші записи, які лягли в основу майбутньої “Повісті минулих літ”: “бачимо тут записки преріжнорідних подій по роках без ніякого внутрішнього зв’язку, без прагматичного викладу. Се й єсть *літопись*” [3, 117]. А трохи нижче, даючи характеристику вже Галицько-Волинського літопису, врешті пояснює, що розуміє під цим “прагматичним викладом”: “Відмінно від попередніх українських літописців, що викладали події по роках, галицько-волинський літописець старається оповідати події у *прагматичнім зв’язку*, бо (цитата з цієї пам’ятки — *Н.Ф.*) “хронографу нужа єсть писати все и вся бывшая, овогда же писати в передняя, овогда же возступати в задняя...” [3, 117]. Такий “літописно-прагматичний” підхід до побіжної класифікації українських літописів в основному збережено й у всіх трьох томах Вознякової “Історії української літератури”.

Натомість, переходячи до розгляду форми літопису, зокрема її походження й усталення в такому вигляді, який став канонічним для цього жанру на століття, М.Возняк досить несподівано зауважує, що “для історика літератури це питання не має істотної ваги” [1, 187]. Подальші пояснення цієї тези дають зрозуміти, що дослідження формального боку літопису належать, уважав учений, до царини насамперед текстології, а не історії літератури. Хоча М.Возняк і не пише про це прямо, не вживає, врешті, самого терміна “текстологія”, проте вдається до лаконічного окреслення типової схеми постановки літописного тексту й наводить перелік основних текстологічних понять. Робить він це максимально стисло й у такий спосіб наочно виносить цю проблему за межі свого історико-літературного дослідження. “Писання літописів, — скупко зазначає він, — відбувалося у нас тим чином, що на давніше оповідання напластовувались пізніші вістки й коротші оповідання зводилися разом в ширше оповідання, яке захоплювало щораз ширші хронологічні й територіальні рамки” [1, 187]. Навіть у найдавніших рукописах із-поміж тих, які дійшли до нас, літопис “представляє собою вже літописний звід, себто компіляцію, зложену з літописних заміток і літописних оповідань”, при цьому “під літописною завіткою розуміється запис якоїсь події з хронологічною датою”, а “літописне оповідання звичайно не має хронологічної дати, зате подає суцільне оповідання про якусь визначну подію” [1, 187]. Попри лаконічність цих зауважень, слід зазначити, що аргументований поділ масиву умовного літописного тексту на “літописні замітки” та “літописні оповідання” і з’ясування різниці між ними — це по суті перша в українському літературознавстві успішна спроба термінологічних визначень того, що до М.Возняка просто називали “шматками тексту”, “уступами” або навіть і “літописними оповіданнями” (як, наприклад, І.Франко [див., зокрема: 7, 7—187]), але не завдавали собі труда науково обґрунтувати ці поняття й відмежувати їх. Закінчує своєрідний текстологічний конспект М.Возняк з’ясуванням іще кількох термінів з арсеналу цієї філологічної науки: “Кілька літописних зводів злучуються разом в одно ширше суцільне літописне оповідання і творять літописний збірник, зроблена з якого копія, більше чи менше близька до оригіналу, називається літописним списком” [1, 187]. Практично всі згадані тут терміни зберегли своє наукове навантаження й у наші дні; шкода лише, що М.Возняк не добачив допущеного омонімічного вживання поняття “літописне оповідання”, адже літописні оповідання, які разом із “літописними завітками” творять літописний звід, і “літописне оповідання” як результат поєднання в одне кількох літописних зводів — це, звичайно, різні речі. Очевидно, у другому випадку мало б ітися про редакцію літопису, і, зрештою, сам М.Возняк при подальшому викладі матеріалу в “Історії української літератури” цілком слушно вживає саме цей термін.

У складному історичному процесі постання окремих літописних записів й утворення на їхній основі ширших, ідеологічно, художньо та композиційно-завершених творів М.Возняка чи не найбільше цікавили люди. Тому одним з “улюблених” наукових занять ученого було з’ясування авторства тих чи тих частин літописів або й цілих творів. Саме цій проблематиці присвячено чи не найбільше місця в “літописних” частинах “Історії української літератури”, а також дві окремі ґрунтовні праці (“Хто ж автор т.зв. Літопису Самовидця?” [5, 1–187] та “Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика (“Історія Русовъ” у літературі й науці)” [2]), в яких академік у полемічній манері, спираючись на величезний масив історичних і бібліографічних фактів, намагається довести власні гіпотези авторства Літопису Самовидця й “Історії Русів”. Також заслуговує на увагу й відносно коротка за обсягом, але не менш аргументована стаття “Українські пісні й польські вірші з “Літописця” Єрлича” [4, 195–205], де М.Возняк виступає як один із небагатьох надзвичайно уважних читачів цього маловідомого тексту, що за багатьма ознаками тяжіє до корпусу козацького літописання, а головне — полемізує як фольклорист насамперед з І.Франком щодо авторства чотирьох пісень, уміщених в Єрличевому літописі.

Можна впевнено твердити, що академік М.Возняк був цілковито переконаний у непогрішності власноруч вибудованих версій щодо авторства й Літопису Самовидця (Федір Кандиба) та “Історії Русів” (князь Олександр Безбородько), а тому дуже болісно реагував на критичні стріли на адресу цих своїх досліджень і на спроби (треба визнати, доволі успішні) спростувань його доказів. Укупі з імпульсивністю вченого це призводило до драматичних для нього, проте нерідко комічних для сторонніх спостерігачів виявів свого невдоволення. Як згадував В.Дорошенко, спогади якого наводить у книжці “Честь праці!” М.Нечитайлюк, академік Возняк “страшенно обурювався на проф. Оглоблина, що той оспорує його думку, що автором “Історії Русів” був Ол.Безбородько, а обстоює авторство Лобисевича. А коли проф. Оглоблин у відповідь на його статтю в січневому числі львівського журналу “Наші дні” 1944 року “І хто ж автор Історії Русів”, в якій Возняк виступав проти приписування авторства Лобисевичу, в лютневому числі цього журналу відповів статтею “Псевдо-Безбородько проти Лобисевича” (іронічний натяк на назву розвідки М.Возняка про “псевдо-Кониського” та “псевдо-Полетику”. — *Н.Ф.*), то... був так вражений цією відповіддю, що нахваллявся “побити” Оглоблина” [6, 378]. Так чи так, але, незважаючи на титанічні зусилля М.Возняка та багатьох інших дослідників Літопису Самовидця й “Історії Русів”, питання авторства цих творів і досі до кінця не з’ясоване. А на завершення теми “Возняк і авторство літописів” треба наголосити, що коли не конкретних імен, то бодай середовища, з якого міг походити автор тієї чи тієї літописної пам’ятки вчений намагався дошукуватися завжди і брався до цих пошуків із запалом професійного детектива, уміючи розгледіти в тексті твору такі глибоко приховані автобіографічні чи автопсихологічні свідчення, які справді нерідко привідкривали нові стежини для виявлення загублених у часі письменників-хронографів.

Хист глибинно входить в текст, зокрема й літописний, дозволив академікові М.Возняку цілком органічно стати одним із найпринциповіших противників “колискової” теорії про походження “трьох братніх народів”. На сторінках “Історії української літератури” та хрестоматії “Старе українське письменство” вчений просто, але надзвичайно переконливо показав, як сам матеріал літописів (а також низки інших творів доби Київської держави та роздробленості Русі) спростовує цю антинаукову теорію. “Українські літописи як продукт українського духа” — така в першому томі “Історії української літератури” назва розділу, де, крім власних спостережень за національною основою давньоукраїнських літописів, М.Возняк наводить і висновки іноземних учених: німця Шлецера, росіянина Соловйова та поляка Брюкнера [1, 213–215]. Ідеться тут про те, що порівняно із західноєвропейськими середньовічними хроніками “український Нестор видавався німецькому вченому (Шлецерові. — *Н.Ф.*) феноменальним

явищем як представник національної літератури” [1, 214]; про те, що для Соловйова “південний літопис — Київський і Волинський — відноситься до північного Суздальського, як “Слово про похід Ігоря” відноситься до оповідання про “Мамаєве побоїще” [1, 214], де “вже нема живої драматичної форми оповідання, до якої історик привик в південнім літописі” [1, 215]; про те, що, за Брюкнером, “природне, свіже, пластичне оповідання, епічність епізодів, демократизм, подібний, як в билинах, любов до правди, багатство й докладність переказів заставляє кожний народ завидувати Україні її хронік” [1, 215]. Ці висловлювання вінчає цитата зі ще одного авторитетного російського вченого, яку вплітає у свій виклад М.Возняк: “Як давній Святослав з його чубом і звичаями степового наїзника, — пише Пипін, — нагадає нам в потомстві не московського великороса, але скорше українського козака, так ліричний епос “Слова про похід Ігоря” відізветься не в північній пісні, але швидше в українській думі” [1, 252].

Не маючи, отже, сумніву щодо того, “продуктом” чийого “духа” були українські літописи, автор “Історії української літератури” вводить у текст свого дослідження ще два підрозділи з цікавими назвами: “Московщина перемогла Київ зброєю, а Київ Московщину культурою” та “Переїняття української культури з боку Московщини завдячуємо збереженням наших літературних пам’яток” [1, 256], де, зокрема, зазначає, що на момент сплюндрування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 році “не тяжка річ була для ворога зруйнувати Київ, тяжче представлялася справа створити власну культуру, зокрема літературу для великоросів” [1, 256]. Але “на це, — як дещо іронічно пише М.Возняк, — порадили собі великороси тим, що прийняли готову українську культуру й літературу та приноровили її до свого відмінного національного характеру” [1, 256], відтак “переможений збройною силою великоросів Київ переміг їх своєю культурною силою” [1, 256].

Отже, на підставі аналізу як оглядових, так і проблемних праць академіка Михайла Возняка, в яких він торкався різноманітних проблем, пов’язаних з історією виникнення та поширення літописного жанру в українському письменстві, його відповідності національному характеру та духу українського народу, проблем форми, змісту й авторства різних літописних пам’яток, можна вивести певну усталену схему літературознавчих підходів ученого до розгляду принаймні творів цього жанру давньої української літератури. Стає очевидно, що дослідник у своїх студіях послуговувався прийомами багатьох літературознавчих методів: насамперед культурно-історичного, а також біографічного, філологічного, частково порівняльно-історичного. Вагоме місце у Вознякових дослідженнях літописів посідають й естетичний, психологічний і текстологічний аспекти вивчення пам’яток цього жанру. Можна спостерегти також — на матеріалі як спеціальних розділів про літописи в “Історії української літератури” та хрестоматії “Старе українське письменство”, так і статей, присвячених окремим дискусійним питанням стосовно тих чи тих літописних пам’яток (передусім питання авторства), — дотримання своєрідного плану, за яким зазвичай працював академік. Якщо спрощено, то композиція більшості його праць (принаймні на літописну тематику) має такий вигляд: історія походження тексту і його літературознавчих досліджень — питання авторства чи редакторства — ідеологія твору — художня вартість (зокрема стиль і мова твору) — приклади. Особливо слід наголосити на послідовній боротьбі М.Возняка з надмірними пошуками впливів на виникнення та розвиток літописного жанру в Україні: ні запозичення візантійської форми на початках нашого літописання, ні численні вкраплення скандинавських мотивів, ані — тим паче — узагалі неіснуючі для нього північноруські чи великоросійські впливи вчений не вважав визначальними чи навіть узагалі важливими, раз у раз наголошуючи на органічності, питомій українськості й форми, і змісту наших літописів, починаючи від XI століття. А простежуючи еволюцію літописного жанру на прикладі численних пам’яток наступних століть (аж до XVIII включно), він мовби вів свого читача шляхами розвитку самої української нації. Такий погляд

на літописи та на давню українську літературу загалом був чи не головним науковим і громадянським принципом Михайла Возняка й залишається чи не найбільшим професійним заповітом академіка-літературознавця його наступникам.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Возняк М.* Історія української літератури: У 2 кн. – Вид. 2, випр. – Львів, 1992. – Кн. 1.
2. *Возняк М.* Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика (“Історія Русовъ” у літературі й науці) // *Праці відділу українознавства.* – Львів; К., 1939. – Т. III.
3. *Возняк М.* Старе українське письменство: Вибір для середніх шкіл. – Львів, 1922.
4. *Возняк М.* Українські пісні й польські вірші з “Літописця” Єрлича // *ЗНТШ.* – Львів, 1931. – Т. CLI.
5. *Возняк М.* Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? // *ЗНТШ.* – Львів, 1935. – Т. CLIII.
6. *Дорошенко В.* Академік Михайло Возняк // *Нечиталюк М.* “Честь праці!": Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів, 2000.
7. *Франко І.* Студії над найдавнішим київським літописом // *Зібр. тв.: У 50 т.* – К., 1976. – Т. 6.
8. *Sydney Pb.* From “Defence of Poetry” // *The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism.* – Moscow, 1979.

Микола Ільницький

ЕТОСИ ДМИТРА КОЗІЯ

У статті введено в науковий ужиток праці українського літературознавця з діаспори Дмитра Козія. Зосереджено увагу на його підході до творчості класиків української літератури під кутом зору етосів – принципів ціннісної орієнтації, які випливають із філософської традиції та основ народного світогляду.

Ключові слова: етос, прометеїзм, лицарський кодекс, безневинна провина.

Mykola Ilynytsky. The ethos of Dmytro Koziy

This article deals with the works by a Ukrainian diaspora critic Dmytro Koziy, which are still unknown to his compatriot scholars. The author of the essay concentrates on the critic's approach to the heritage of the

Ukrainian classic writers, which was based upon certain principles of value orientation ensuing from the domestic philosophical tradition and the people's worldview.

Key words: ethos, Prometheism, chivalrous code, innocent guilt.

Серед українських літературознавців, зв'язаних із Львівським університетом, ім'я Дмитра Козія в науковому вжитку не фігурує, тим часом як творчий доробок цього вченого заслуговує на увагу синтезом філософського та етичного підходу до літератури, сконцентрованого передусім у понятті етосу. З ім'ям Дмитра Козія я познайомився випадково і за не зовсім звичних обставин. У 1987 р. мені довелося від імені товариства “Україна” перебувати в Канаді, і під час однієї зустрічі з українськими вченими в м. Саскатуні професор Рома Франко подала мені ксерокопію статті “Трояке джерело творчого натхнення Б.-І. Антонича”, опубліковану у збірнику “Слово” (Едмонтон) за 1970 р. Прізвище її автора – Дмитра Козія – мені тоді говорило небагато, а от стаття запала в пам'ять. Дослідник оперував такими категоріями, як “зачудування”, “прозирання”, “почуття величі”, поділяючи останнє на “страхітливо-величне” й “божественно-величне” із проміжною ланкою “трагічно-величного”. Це був несподіваний, принаймні тоді, “ключ до розуміння” найскладніших творів поета з його збірок “Велика гармонія” та “Книга Лева”, які до того трактувалися надто прямолінійно і їх глибини до кінця не збагнули навіть митці такої тонкої організації, як Святослав Гординський і Євген Маланюк.

Саме в цей час у Львівському видавництві “Каменярь” готувалася книжка статей та спогадів про Антонича з нагоди 80-ти річчя від дня його народження.